Bazsányi Sándor

A harmadik

KÖNYVKRITIKA - AZ ÉS KÖNYVE - LX. évfolyam, 20. szám, 2016. május 20.

Az ÉS könyve májusban - *Baka István: Összegyűjtött versek. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2016. 268 oldal, 3990 Ft*

1995-ös halála óta ez Baka István harmadik gyűjteményes verseskötete. Az első az 1996-ban megjelent *Tájkép fohásszal* volt, a pécsi Jelenkornál, a második a szegedi Tiszatáj életműsorozatának 2003-as kiadványa, amelyet ugyanúgy Bombitz Attila gondozott, mint a Kalligrammal idén megjelent könyvet. A kötetgondozás most leginkább két – egyaránt fontos – dolgot jelent: filológiai szakmunkát és hatástörténeti igényű emlékápolást. Az előbbi (mint minden esetben) elengedhetetlen, az utóbbi meg (Baka esetében) teljességel érthető. Bár úgy volna, hogy ezzel a kötettel végre a helyére kerülne – az elmúlt évben a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai közé felvett – Baka nagyon jelentős költészete.

1995-ös halála óta ez Baka István harmadik gyűjteményes verseskötete. Az első az 1996-ban megjelent *Tájkép fohásszal* volt, a pécsi Jelenkornál, a második a szegedi Tiszatáj életműsorozatának 2003-as kiadványa, amelyet ugyanúgy Bombitz Attila gondozott, mint a Kalligrammal idén megjelent könyvet. A kötetgondozás most leginkább két – egyaránt fontos – dolgot jelent: filológiai szakmunkát és hatástörténeti igényű emlékápolást. Az előbbi (mint minden esetben) elengedhetetlen, az utóbbi meg (Baka esetében) teljességel érthető. Bár úgy volna, hogy ezzel a kötettel végre a helyére kerülne – az elmúlt évben a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai közé felvett – Baka nagyon jelentős költészete. Mert egyelőre még – hasonlóképpen egyébként a szintúgy a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai közé tartozó Orbán Ottóéhoz – nincs egészen ott. Mégpedig a két (illetve most már három) gyűjteményes verseskötet, a róla szóló monográfiák, egyszóval többszerzős tanulmánykötetek ellenére nincs ott. Nem kapta fel sem a nagyon különböző irányból érkező szélpárásoknak kiszolgáltatott (meg hát egyébként sem kifejezetten költészetfogyasztó) olvasáskultúra, sem a korszerűség (szükségszerűen) hanar avuló szempontjait előnyben részesítő irodalomtudomány. És hát az a megkérdőjelezhetetlenül időtlen bölcsesség, miszerint az idő, amely végtelen folyású, Baka költészetének dolgozik, egyfelől mégiscsak igaz, másfelől meg korántsem megnyugtató. Hiszen jó volna még a mi időnkben, a jelen között fogadtatástörténetének számunkra belátható övezetében, mintegy a harmadik kiadói nekifutás nyomán megtapasztalni a súlyához képest eddig kevéssé méltányolt Baka-költészet nyomatékos jelenlétét (természetesen nem kereskedelmi vagy bulvárszempontból).

Talán valamelyest még ma is érvényesnek tekinthetjük Szilágyi Márton 1993-as meglátását, mely szerint „Baka nem került bele (…) nemzedéki vagy világszemléleti jegyek alapján megalkotott kritikai névsorolvasásokba (…), illetve ahová besorolták, annak kevés köze volt Baka lírájának mélyebb rétegeihez". Az ideologikus vakságból fakadó automatizmusok egyik jellemző változata volt, amikor Bakát egyenesen a („jobb híján néphiszek nevezhető) *Kilencek* költőcsoport valamiféle „leszakadó tagjaként" emlegették. A végérvényes „leszakadást" jelző, 1992-ben megjelent kötete, *A farkasok órája* pedig mintegy hontalanná, másképpen mondva: társtalanságában megkerülhetetlenné tette ezt a költészetet. Azóta is keressük Baka helyét, világszemléleti vagy poétikai rokonsági körét, korszerűségének vagy klasszikusságának mértékegységét. Az értelmezés nyelvét.

Ennek persze technikai előfeltétele a filológiai rendbetétel – az életmű körül régóta és többféle tudományos műfajban (tanulmányírás, konferenciaszervezés, kötetszerkesztés…) kiváló munkát végző Bombitztól. És míg az előző, 2003-as könyv a még Baka által összeállított posztumusz válogatást, átgondolt ciklusépítkezést (a hetvenes évek elején keletkezett verseket tartalmazó *Legenda, hát lehullasz* című egységtől az 1995-ös *Új versek*ig) egészítette ki a gyűjteményes kötetből kimaradt darabokkal, tréfás és alkalmi kötteményekkel, valamint vázlatokkal, töredékekkel és változatokkal, továbbá három hátrahagyott verssel, addig most kilenccel bővül a hátrahagyott művek száma, és bekerülnek a korai versek is. A filológiai szempontú teljesség mintegy háttered biztosít az esztétikai értelemben vett teljesség megtapasztalásához. Aranygyűrűlócsók eziüstlácán: kinek ne támadna étvágya rá – mondhatnám (azazhogy mondnom is) metaforikusan a metaforákban dúskáló Baka-költészet 2016-os újraolvasása után.

Szinte már a kezdetektől két állandó elemét érzékeljük ennek a lírának: a szerepjátszásra való hajlamot (nem mintha a versírás, a versben történő megszólalás ne volna eleve valamilyen szerep) és az apokaliptikus igényű és erejű világlátást és -teremtést (legelőször talán a korai Dózsa-versekben). E két minőség egyik legemlékezetesebb összeréése: a szerzői név orosz tükörfordításából keletkezett Sztyepan Pehotnij önazonos szerepe egyfelől, valamint az életrajzi tényekkel és kulturális közlésekkel kapcsolatos Szentpétervár mint a létezés tagadhatatlan iszonyatának egyszerre reális és szimbolikus tere másfelől (a *Sztyepan Pehotnij testamentuma*nak három *Füzet*ében, valamint a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című hátrahagyott versben). Nézzük például a *Szentpéterváron újra* című Pehotnij-darab Pilinszkyt *(Halak a hálóban)* és Petrit *(„Ötven felé")* idéző, egyúttal a profánt kozmikussá növesztő leveshasonlatát: „A sűrűjében itt alul nem is rossz / Elszopogatni szaftos kézfejem / Csak arra kérlek túl soká ne kínozz / Egyszerre szúrj villádra Istenem" – amit azon nyomban követ a kései Baka-költészet egyik lényeges gesztusa, az ironikus önmegkérdőjelezés, pontosabban a tragikus beszédhelyzetből fakadó patetikus veszélyekkel számoló tudat önfegyelmező nyelvi játéka: „Így *szónokoltam* alig állva lábon / De Isten messze volt vagy nem figyelt…" (kiemelés: BS)

Az önironikus jellegű látás- és beszédmód, derül ki többek között a Pehotnij-füzetekből, nem számolja fel a létezés tragikumának szóba hozatalát, sokkal inkább lehetővé teszi. Hiszen Baka költészetének talán legátfogóbb kérdése, hogy miféle mozgástere lehet a költői megszólalás kiürült formáitól eltávolodó, ám a költészet örök témáit elengedni nem óhajtó lírai alanynak. Hadd idézzem most Baka nagyon pontos önjellemzését (Vecsernyés Imrének adott interjújából): „Két költői szerep ellenszenves számomra: az egyik a váteszi, mert teljesen talajtalan, a másik a magánköltői, az, amelyik teljesen elvész a partikularitásban." És hallgassuk a megoldást (a Zalán Tiborral folytatott beszélgetésből), amely analitikusan megvilágítja a szerepversforma Baka-féle alakulástörténetét: „Minőség is alteregóra volt szükségem, mert magamat sohasem tartottam igazán fontosnak. Kicsit fura és indokolatlan is volt, hogy nagy történelmi személyiségeket választottam ki alteregónak, mint Széchenyi, vagy Zrínyi, vagy Ady. (…) Ezek inkább voltak szerepjátszások. De amikor Yorick lettem, vagy Sztyepan Pehotnij, itt már önmagamat úgy adhattam, hogy nem kellett letagadnom az esendőségemet, a gyengeségeimet és a bűneimet sem." Vagyis – a Baka-értés szempontjából fontos viszonyítási pontokat nevesítve – éppenhogy a szerepalakítás teszi lehetővé, hogy a Petri-féle „magánköltőiségre" alkatilag alkalmatlan Baka ne tapossa tovább a „váteszi" lírahagyomány Nagy László-féle zsákutcáját (és most itt természetesen nem a „versben bujdosó haramia" költészetére, hanem az abban összpontosuló képes-képviseleti beszédmód – hogy „ki viszi át", meg hogy a „fogában", meg hogy a „túlsó partra" – érvényes folytathatóságára gondolok), hogy tehát ráleljen az „esendő" személyiség saját nyelvére, amely ugyanakkor képes nagy hőfokon megszólaltatni a József Attila-féle „bűn" tudat egzisztenciális toposzát. E tekintetben Baka legközelebbi rokonának a nála jóval korábban született és valamivel később meghalt Orbán Ottót vélem – gondoljunk csak kettejük utolsó alkotói időszakaira, a halál közelségében fogant kötetszetük vaskosan érzéki, humort sem nélkülöző apokaliptikusságára. (Van tehát mit várnunk Dérczy Péter idén megjelenő Orbán-monográfiájának és a *Tények és tanúk* könyvsorozat Orbán-interjúkötetének fogadtatásától.)

„Akár a leprás akiről lerothadt / minden vonása már s csupán kolompja / tudatja vele is hogy létezik még / s figyelmezteti a szembejövőket / hogy térjenek ki útjából olyan / e vers a sorvégeről lefoszlott / a rím s csupán a jambusok kolompját / kongatja még tudatva mezre jár / hullatva hissát bomló szavait hogy / kitérhessen előle az idő" – szól a költő halála előtti évben keletkezett *Philoktétész* első versszaka. A rímek nélkül maradt vers azért mégiscsak felmutat valamiféle pompát: a „jambusok kolompjának" kopár szépségét, amelynek megszólaltatója ugyanakkor az ekkortájt keletkezett verseiben, miként a korábbiakban is, nem csupán a *Szürkület* jambusokba „beléfogózó" József Attiláját idézi emlékezetünkbe, hanem az ő három utolsó versének *(Karával jöttél…; Talán eltünök hirtelen…; Ime, hát megleltem hazámat…)* rímes számvetéseit is. A *Van Gogh börtönudvarán* című kései köttemény például szilárd keresztrímek során bontja ki a kopár időmértékben megragadott „leprás" metaforikus párját, a „rabot" (ha tetszik, keresztrímek bilincsebe veri a bebörtönzöttet ábrázoló festő rímek nyomán alkotott költői képet): „Sem a pokol tüze, se mennyek fénye, / Csak ez van, ez a zárt udvar, melyt / Még Isten mért ki körzője hegyével, / S ő szabta meg a büntetésedet. // Hetek közt, hónapok között, időd / Fegyházban sinylődő földi rab, / Keringsz tovább te is, akárcsak ők, / És várod a szabadulásodat." Szándékosan idézek ilyen hosszan. Hogy biztosan érzékelhessük a hol csak jambusokban, hol viszont dallamos rímszerkezetben, hol játékosabban, hol komorabban, hol inkább ironikusabban, hol inkább tragikusabban megszólaló Baka-vers állandó elemét, a Baka-hang éltető közegét: a költői képet.

Ugyanis Baka visszaadhatja az olvasó hitét (visszaadta a hitemet) a költői képben, amely, nem tudjuk nem érzékelni, jócskán kiüresedett, korrumpálódott, vagy legalábbis eléggé gyanússá vált az utóbbi fél évszázadban. Mert például Baka nem is annyira folytatja a már emlegetett Nagy László örököségét (bármennyire is ez a közkézjezet), mint inkább visszatisztít a Nagy László-féle ékes bezsed anyagi alapjáig, a költői képig, és ott kikalapálja a maga fesztes változatát, amely persze ezután már laza rokonságba hozható Nagy László kései költészetének elasztikusan indulatos, kevélyen sötét metaforáival. De nem ez a lényeg. Nem a személeti különbségek ellenére érzékelhető, mérsékelt alaki hasonlóság a két költő között. Hanem az, hogy az 1995-ben meghalt Baka metaforái ma is élnek. Életképesen tömények és feszesek; olykor úgy, hogy szikárak, olykor úgy, hogy szaftosak – vagy éppen szaftosan szikárak, mint a már idézett *Szentpéterváron újra* leves-metaforájában: „De csillagok zsírkarikák nem úsztak / Fejem fölött ily savanyú-sovány / A lé amelybe csontnak s némi húsnak / Pottyantam rég egy téli éjszakán". Még talán azt is mondhatjuk, hogy épen a keresztrímek fegyelmező erejének köszönhető a fentihez hasonló költői képek arányossága, hogy tehát sosem csordul túl a mindig ledús költői beszéd az adott verskondér peremén.

Ráadásul a Baka-féle költői kép befogadja azokat a poétikai hangsúlyeltolódásokat vagy változásokat is, amelyek megfigyelhetők a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején keletkezett művekben (egyértelmű tömörséggel először talán a *Farkasok órája* című kötetben), és amelyek azóta is foglalkoztatják a negyedfél évtizednyi pályaív értelmezőit. Mert noha egyfelől szinte semmi nem változott a hetvenes évektől 1995-ig a versek szerkezetében, metaforikus működésmódjában, másfelől viszont minden megváltozott a pálya utolsó szakaszában, amennyiben látványosan hatványra emelődött a metaforikusság szemantikai léptéke, amelynek összetevői: a korszakos tesszkedvű, az embertani pesszimizmus, a perverzitásig kiterjedően önvizsgálat, a súlyos kedély kiterjedt lápvidékeinek módszeres felmérése, a lelki barlangmélyek ironikus átvilágítása, a halál közelségének tiszta tudata.

Komor látlelet a létezésről, annak személyes és közösségi vetületeiről. Yorick Helsingörje, Sztyepan Pehotnij Szentpétervára: a magyar költészet meghatározó helyeivé váltak. Talán ennek köszönhető, hogy az elmúlt két évtizedben háromszor, három különböző kiadásban is napvilágot láttak Baka István összegyűjtött versei. És hogy mit kezdünk ezzel, az innentől kezdve már tőnylegy rajtunk, olvasókon, értelmezőkön, irástudó irodalomszeretőkön múlik.